

MEDICINE-LITERATURE DIPTYCH

Mirela Radu

Assist., PhD, "Titu Maiorescu" University of Bucharest

Abstract: Vasile Voiculescu (1884-1963) is one of the few personalities of the Romanian literature and culture who had the strength of dividing his imagination between two fields of expertise which, at a first glimpse, seem to be quite different: medicine and literature. In fact, beyond the apparent differences, these two areas of knowledge are more interrelated and bound than we even can conceive. They both deal with the human being but from a peculiar point of view. Medicine treat the body and only tangentially the spirit, while the second is endowed with the instruments of probing the deepest corners of the human soul. Vasile Voiculescu managed to equally deal with these two and blended in balanced way. Under the siege of criticism, Voiculescu had the power to renew his literary work all the time, going through poetry, short stories and even a novel. His religiosity that transgresses his literature seems to be the source of his power of renewal. All these features of Voiculescu's personality make up the portrait of what we call a real humanist.

Keywords: devotion, ethic altruism, positivism, humanist, maieutics

Vasile Voiculescu (1884-1963) a avut rara capacitate de a se reinventa din poet în nuvelist, din nuvelist în romancier dar mai presus de toate din medic în literat. Dacă în lirica de început, precum *Poemele cu îngeri* (1927) care într-o manieră ornamentală reiterează credința în divinitate, în schimb: "În mistica lui V. Voiculescu întâlnim și o formă specială de devoțiune.¹ Evoluția către metafizic este evidentă, nimeni nu se aștepta ca autorul să-și încerce condeiul în nuvelistică și chiar roman. În ceea ce privește povestirile, autorul s-a dovedit un "«unic proprietar» în sens faulknerian al teritoriului de geografie mitică pe care-l inventase."² Parcă ostilitatea față de cei care i-au tăgăduit valoarea literară i-a dat tăria medicului să se înnoiască.

Sociologul francez Auguste Comte (1798- 1857) pune bazele, la mijlocul secolului al XIX-lea, teoriei pozitivistice. Însăși biografia teoreticianului este revelatorie pentru modul în care studiile medicale au influențat diverse arii ale cunoașterii umane. Inițial înscris la Politehnică, Comte se va îndrepta spre cursurile medicale ale unei școli din Montpellier. Teoria pozitivistă recunoștea întâietatea științelor în axiologie, creând premisele epistemologice ale cunoașterii. Pentru Comte o ierarhizare a științelor ce pot influența cunoașterea existenței erau matematica, astronomia, biologia, chimia, legile fizicii și cele care guvernează cunoașterea sociologică. Întregul eșafodaj de gândire pozitivistă se bazează pe prioritatea științei în variile ei forme de manifestare. De fapt, lui Comte îi este atribuit și termenul de *altruism etic*.

Nu întâmplător Vasile Voiculescu a fost un adept fervent al teoriei pozitvistice. Principiul de bază al acesteia se plia cel mai bine pe năzuințele medicului român de a își aduce

¹ George Călinescu, *Istoria literaturii române, Compendiu*, Editura Litera Internațional, București-Chișinău, 2001, p. 357

² Mihai Zamfir, *Resentimentul naște proză. Despre nuvelele lui Vasile Voiculescu în Cealaltă față a prozei*, 1988, Editura Eminescu, București, Piața Scânteii 1, p. 176

contribuția științifică și medicală în România începutului de secol XX. Meticulozitatea științifică a pozitivismului avea să influențeze și planul literar conducând la o apreciere a lucrărilor sale literare, fiind caracterizat drept: “pedant” care “moștenește rigiditățile pozitivismului de la sfârșitul secolului trecut, limbajul lui scrobit, științific, rebarbativ.”³

Cu toate acestea, poetul-medic nu a devenit opac față de alte abordări ale cunoașterii finite umane. Simțind că știința este dotată doar cu răspunsuri parțiale, Voiculescu își concentrează atenția și asupra altor arii de cunoaștere umană: parapsihologie, științe oculte, forme medicale alternative. Tocmai această oscilație permanentă între științele exacte și inefabil, această luptă din sufletul său, au dat naștere conturării unei personalități literare ce avea să ocupe un loc aparte în peisajul literar românesc al secolului trecut făcând din Voiculescu un “umanist în sensul desuet al termenului, medic iubitor de cultură și savant rătăcit fără voia lui în secolul al XX-lea.”⁴ Această antiteză între omul de știință și cel care simțea artistic au zămislit literatul.

O a doua etapă a devenirii sale este cea literare, stricto sensu. Dacă, în ceea ce privește lirica sa Voiculescu a fost acuzat de “manierism”⁵, nuvelele voiculesciene încearcă reconstrucția unei fizionomii morale a țării pe care a slujit-o cu atâta ardoare. Majoritatea povestirilor scrise de medic sunt plasate în mediul rural, acea amplasare rustică care aduce nu doar originalitate, asemănându-l cu Sadoveanu, ci și o locație panistorică, izolată propice dezvoltării unor trame fabuloase. Asemănarea cu Sadoveanu este una pur formală căci la medicul-literat spațiul arhaic este locul în care fantastical se simte la el acasă. Dacă la primul primează simpatia pentru natură prin sentimental de admirație, la poetul-medic primează “plăcerea naturalului”⁶ și implicare este esențială, de unde și amestecul între natură și fantastic. La Sadoveanu influența realismului, mai precis a naturalismului, este punctul de plecare al creației literare, la Voiculescu acesta este punctual terminus.

Transpuse aceste diferențe în termeni religioși ar putea fi sintetizate astfel: “Sadoveanu încifrează inițierea până la semn, Voiculescu o divulgă până la destrămarea... Primul e desemnat în fața inaccesibilului, al doilea se lasă provocat, până la obsesie, de inaccesibil. Ipostazei de mag a lui Sadoveanu, Voiculescu îi opune ipostaza de apostol. Pentru Sadoveanu suferința e problema celorlalți, pentru Voiculescu e o problemă personală. (...) Sadoveanu lasă misterul acolo unde se află și-l cântă într-o continuă stare de grație, Voiculescu forțează misterul și îl iscodește ritualic.”⁷ Dacă Sadoveanu ajunge la cunoaștere prin meditație, lui Voiculescu îi sunt destăinuite lucruri pe cale fantastică și evlavioasă. Diferența între cei doi ar fi ca cea dintre maieutică și empirism.

Greșit, uneori, integrate categoriei de lirică religioasă, poeziile voiculesciene trec dincolo de “zona practicii religioase, respiră în spațiul inițierii sacre.”⁸ În permanentă căutare a creatorului, ceea ce îl despare de nemurire și slavă este, după intuiția poetului, doar o părere: “O, Doamne, tristă viața-mi trece,/ Și m-a sleit misteriosu-Ți joc,/ Tu stai de față-n tot ce se petrece,/ Nu Te ascunzi, dar nu Te pot găsi deloc./ Căci depărtările de Tine nu-s departe,/ Ești pretutundeni, ierți, îndrepti, mângâi,/ Un fir de păr de Tine mă desparte.” (*Un fir de păr*). Ca și diferența dintre

³ Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, Editura 100+1 Gramar, București, 2001, p. 11

⁴ Mihai Zamfir, *Resentimentul naște proză. Despre nuvelele lui Vasile Voiculescu în Cealaltă față a prozei*, 1988, Editura Eminescu, București, Piața Scânteii 1, p. 178

⁵ George Călinescu, *Istoria literaturii române. Compendiu*, Editura Litera Internațional, București-Chișinău, 2001, p. 358

⁶ C.D. Zeletin, *Sadoveanu prozatorul. Voiculescu prozatorul în Distinguo. Eseuri. Evocări. Scriitori medici. Convorbiri*, Editura Vitruviu, București, 2008, p. 122

⁷ Ibidem

⁸ C. D. Zeletin, *Poezia religioasă a lui V. Voiculescu*, în *Distinguo. Eseuri. Evocări. Scriitori medici. Convorbiri*, Editura Vitruviu, București, 2008, p. 297

eshatologie și budhism, sufletul poetului este sfâșiat între propensiunea spre absolut și atitudinea pasivă, stoică în fața vieții “Și cu inima-nălțată spre lumină/ Tac și-aștept ca soarele să vină.” (Strig)

Poetul a tânjit permanent să atingă absolutul. Și cum putea altfel să își descrie chinul cercetător mai bine decât prin analogia cu ceea ce știa în plan științific: sindromul membrului fantomă: “Știu un schilav, bătrân cerșetor, care,/ Ciung din copilărie, când stau să-l ascult,/ Chiar și acum peste sumedenie de ani,/ Se plânge că mereu îl doare/ Brațul lipsă și mâna, pe care nu le mai are,/ Ca un duh statornic acolo, al cărnii pierdute de mult./ Este în mine o durere tirană/ A mea...și nu pot s-o pipăi. E aici...și totuși parc-a plecat./ Stăruie, ca a schilodului în golul viu; arde, diafană:/ Doamne, Tu mă dori ca o neadormită rană/ Dintr-un tainic mădular de mult retezat.” (*Amputatul*) Lirica Voiculesciană abundă în formule stilistice, precum enjambementul, menite să rupă continuitatea frazei. Frângerea strofei duce cu gândul la dorința poetului de rupere a punților care îl leagă de lumea materială: “Psihanalitic, atât rimele ingambament cât și prozaismele științifice denotă, prin ostentația lor obosită, sila de întârziere în exact ceea ce vrea să depășească în înălțarea lui spre Absolut: arta literară și arta medicală.”⁹

Dihotomia ce i-a sfâșiat sufletul se resimte și în construcția personajelor. În mare măsură, naratorii sunt personaje dotate cu înțelegere științifică dar care se regăsesc în situații inexplicabile. Acțiunea decurge liniștit, previzibil pentru cititor, pentru ca un eveniment anodin (un ospăț, o vânătoare) să declanșeze mecanismul supranatural. Odată introdus în noul mediu, cititorul trăiește parcă simultan în două lumi paralele dar care, miraculos se întretaie: tărâmul obiectiv și cel legendar. Darul voiculescian rezidă tocmai în capacitatea de a-si purta personajele dar și lectorii în teritorii care par, la prima impresie, inofensive dar care, treptat, se relevă ca fiind unice și fabuloase. În *Chef la mănăstire*, spațiul anodin este încadrat încă de la început: ”Ne srânsesem într-o seară la Ionel Teodoreanu, în casa aceea mare, vetust de solemnă și înghețată.”¹⁰ Ceea ce rupe ritmul este perceput ca o revigorare pentru participanții la acțiune. În alte nuvele desfășurarea este lentă, atingând un punct maxim în care se relevă însuși elementul fabulous. Cu toate acestea, granița dintre ceea ce este real și ceea ce este imaginar este inefabilă, greu de identificat. Fabulosul și realitatea tangibilă au o geografie proprie, proteică, la Voiculescu: ele nu se află în antiteză, ci se întrepătrund. Cauza acestei oscilații constante este formația științifică a autorului. Tentat de spațiul mitic, sufletul medicului nu poate părăsi definitiv existența concretă. În aceasta constă particularitatea nuvelisticii voiculesciene. Tocmai această însușire i-a determinat pe critici să-l catalogheze drept tradiționalist. Adept al valorilor altruismului etic, medicul nu se dezmente nici în povestirile sale: toate încearcă să ajungă la un sâmbure moral, dovedindu-se “nuvele de străvechi tip renașcentist.”¹¹ Dificultatatea încadrării precise a nuvelisticii voiculesciene într-un anumit tipar literar este subliniată și de exegeții care au observat că proza sa: “nu îngăduie filiații certe și nu propune vizibil modele urmate de alții.”¹² Cu toate acestea, fără proză, geniul scriitoricesc al “medicului fără arginți” nu ar fi fost deplin. Scrierile sale scurte ne dezvăluie “o personalitate armonioasă, plural și infinit mai interesantă decât puteam bănui citindu-i doar poezia.”¹³ Melanjul între evlavie și fantasmagoric a fost identificat de

⁹ Idem, p. 303

¹⁰ Vasile Voiculescu, *Chef la mănăstire în Proza epică*, p. 365

¹¹ Mihai Zamfir, *Resentimentul naște proză. Despre nuvelele lui Vasile Voiculescu în Cealaltă față a prozei*, 1988, Editura Eminescu, București, Piața Scânteii 1, p. 183

¹² Idem, p. 186

¹³ Idem, p. 186

către mulți exegeți:”(...) poezia d-lui Voiculescu descinde cu hotărâre din morala creștină și din ficțiunile cu care «cazaniile» tălmăcesc, împodobindu-le, evangheliile.”¹⁴

Piesa istorică în patru acte, *Pribeaga*, care a avut și o variantă neterminată în lirică, aduce o viziune inedită asupra iubirii care trebuie jertfită în numele idealului național. Ancadramentul piesei îl constituie o călătorie ce își poartă cititorul într-un timp istoric neidentificat precis pe tărâmurile fabuloase. Este încă o ocazie pentru medicul literat de a-și arăta iscusința nu doar naratorică ci și vastele cunoștințe despre cutumele satului românesc cu care venise în contact pe vremea copilăriei și, mai târziu, a peregrinărilor în calitate de medic practician la sat. Amplasarea acțiunii într-un ev mediu posibil face cu atât mai vizibilă apetența pentru fantastic și mitologie pe care poetul-medic a purtat-o în suflet. Ca orice act artistic din dramaturgia voiculesciană, individul se află-ca într-o euharistie-în strânsă conexiune cu universal. Dar legătura aproape palpabilă dintre om și univers este însă întărită de tradițiile din străbuni de “integrarea organică în natură, în grandiosul cadru cosmic.”¹⁵ Antagonismul piesei intensifică caracterul fabulos al scierii. Ca în mai toate basmele, oamenii se pot transforma în animale fapt care încarcă atmosfera de taină Un exemplu este, în cazul lui Voiculescu, apelul la mitul ursului (*Fata ursului, Ultimul Berevoi*). Dacă ne raportăm la spusele lui Mircea Eliade:”Mulțumită mitului, lumea este percepută drept un cosmos perfect articulat, inteligibil și semnificativ”¹⁶ putem ajunge la concluzia că mitul în nuvelistica voiculesciană a reprezentat o posibilitate de rearticulare a realității într-o creație desăvârșită. Oamenii și animalele în care se transformă aceștia sunt ființe care “nu fac parte din lumea cea de toate zilele”¹⁷ Utilizarea fabulosului are și menirea de a crește tensiunea nuvelilor, conducând la un “halou de poezie stranie.”¹⁸

Cu o “ureche ațintită asupra unei voci lăuntrice care, ea, istorisește”¹⁹, așa cum îl caracteriza Nicolae Balotă, Vasile Voiculescu a trăit în două lumi: cea concretă prin meseria pe care o practica-medicina și cea afectivă-literatura. De altfel, exegetul vede în medicul-literat un adevărat mitograf, care abordează motive străvechi, clișee aparținând fabulosului cu predilecție în aria creației narrative. Ceea ce îl deosebește de autorul *Muntelui vrăjit* este lipsa erudiției excesive. Ceea ce mână, precum o stihie, sufletul literatului roman este “lăcomia povestirii”²⁰, o verocitate care se traduce prin formele diverse pe care le-a îmbrăcat scrisul său: un amalgam de parimie, parabola, legendă, fantastic, fabulă chiar sinaxar. Nu trebuie înțeles că Voiculescu respingea consuetudinea, ci, dimpotrivă, o aplica în mod programatic și dozat “Doctorul Voiculescu nu disprețuia unele convenții dintr-un fel de șireată inocență artistică.”²¹

Un exemplu perfect al modului în care medicul știe să îmbine noțiuni dintre cel mai moderne cu forme ale bizarului și fabulosului este povestirea *Behaviorism*. Acțiunea începe cu un grup de intelectuali, cinci la număr, care “lacomi de vânat rar” se refugiază de vijelie într-un han înaintea unei partide de vânătoare. Pornind de la cartea *L'homme, cel inconnu*, discuția degenerază în explicarea de către profesorul de filozofie a întregului concept de *comportamentism*. Deoarece prietenii au nevoie de un exemplu concret al acestui concept

¹⁴ Perpessicius, *Opere*, vol 3, *Mențiuni critice*, Editura Minerva, București, 1971, p. 38

¹⁵ Elisabeta Munteanu, *Motive mitice în dramaturgia românească*, Editura Minerva, București, 1982, p. 179

¹⁶ Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, În românește de Paul G. Dinopol, Prefața de Vasile Niculescu, Editura Univers, București, 1978, p. 136

¹⁷ Idem, p. 11

¹⁸ Elisabeta Munteanu, *La confluența cu mitul în Motive mitice în dramaturgia românească*, Editura Minerva, București, 1982, p. 261

¹⁹ Nicolae Balotă, *V. Voiculescu sau duhul povestirii în De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, 1974, p. 340

²⁰ Idem, p. 341

²¹ Idem, p. 342

psihologic, primarul urbei, nenea Tase începe să povestească o întâmplare la rândul să aflată de la stăreța Teofana din schitul Vodesele, închinat Sfintei Fecioare. Nuvela narează curajul de care au dat dovadă călugărițele în a-și apăra lăcașul.

Drumul către fantastic și mitologie a fost la Voiculescu presărat cu lecturi vaste din diverse domenii: filozofie, psihologie, teologie, medicină și istorie. Oscilând el însuși între obiectivitatea cunoașterii științifice și inexplicabilul fantastic, medicul Voiculescu face digresiuni și oferă explicații raționale, deplasându-se în permanent, ca pe luciul apei, între două lumi: cea tangibilă și cea imaginară. Ca un maestru de ceremonii, medicul-literat își călăuzește cititorii pe tărâmurile de basm, trama centrală a nuvelisticii sale fiind “inițierea într-o taină.”²² Apropierea poetului-medic de Dumnezeu are loc întâi prin artă, apoi prin artă ajunge la rugă aprinsă, rând pe rând straturile se descuamează: “Odată cu sterilitatea artei, poetul leapădă și îngâmfările științei, văzând în devoțiunile pentru ea o trădare iscariteană.”²³ Ce poate arăta devoțiunea mai bine decât lepădarea omului de patimele lumești, iar în cazul “medicului fără arginți” acestea au fost medicina și literatura? Poetul “trebuie să se nege pe sine la contactarea Absolutului, impunându-se ca artistul să renunțe la accesarea la Dumnezeu prin simțuri.”²⁴ Despărțirea de cele lumești este inevitabilă pentru cel care dorește să se apropie de veșnicie: “În vârful copacului Tău sunt o floare.../ Pe cea mai înaltă ramură a lumii/ Mă leagăn în talazul de azur și soare./ Slavă Ție că n-am rămas în temnița humii,/ Ci slobodă, spre cer, înfloritoare/ Inima mea nu mai întârzie.” (Doamne). Apropierea de Dumnezeu i-a călăuzit neîncetat pașii: “Voiculescu a folosit numele Creatorului cu multă moderație și înțelepciune și atunci nu ne putem opri conștiința să întrebe în ce măsură credința sa a constituit o filozofie de viață și un sistem etic? În ce măsură creștinismul său se baza pe cunoștere și în ce măsură pe credință?”²⁵

Și înfățișarea pare că îi trăda ascensiunea spirituală: “Nu mai știu în amănunt cum a decurs această întâlnire, dar am fost profund mișcat de acel om a cărui înfățișare era însăși bunătatea întruchipată, în figura uscățivă a unui bărbat al cărui obraz semăna cu sfinții din icoane. Barba și mustața le avea tușinate, scurt, fiind înspicate cu alb tot așa de bine putea să pară profilul unui rege asirian într-o stampă, despovărat și drept în rasa unui anahoret. Avea privirea dreaptă, deschisă, vorba măsurată, degajând și ea ca și trăsăturile fine ale chipului său o cuceritoare omenitate”²⁶ își amintește Vlaicu Bârna. Chiar și sfâșiat de durerea fizică, Voiculescu, acest “medic de trupuri, dar și un mânuitor iscusit al condeiului, un căutător de liniști isihaste, un mare iubitor de frumuseți nepieritoare”²⁷ a rămas demn în fața sorții până în ultima clipă. Suferința pricinuită de detenția comunistă nu face decât să adâncească aspectul de sihastru: “Am zărit atunci într-un pat din colțul salonului un bătrân cu părul alb, purtând parcă o aura de sfânt. Atitudinea și fizionomia lui iradiu liniște și blândețe. (...) se hrănea parcă din Duhul Sfânt”²⁸ rememorează un alt fost deținut politic: istoricul și omul de cultură Vasile Borneanț. Un alt confrate medic, fiziopatologul Jules Nițulescu, își amintea de medicul Voiculescu plin de admirație: “L-am cunoscut pe V. Voiculescu îndeosebi sub aspectul său de medic și, aș accentua,

²² Idem, p. 343

²³ C. D. Zeletin, *Poezia religioasă a lui V. Voiculescu*, în *Distinguo. Eseuri. Evocări. Scriitori medici. Convorbiri*, Editura Vitruviu, București, 2008, p. 299

²⁴ Idem, p. 300

²⁵ Gheorghe Postelnicu, *Viața și opera lui Vasile Voiculescu*, Editura EuroPress Group, 2012, pp. 1-2

²⁶ *Vasile Voiculescu, Opera literară. Proza*, ediție îngrijită, prefață și cronologie de Roxana Sorescu, Editura Cartex 2000, București, 2003, p. 24

²⁷ Arhimandritul Mihail Daniliuc, *Vasile Voiculescu, poetul coborât din icoană*, 23 aprilie 2013, în *Doxologia*, disponibil pe <http://www.doxologia.ro/viata-bisericii/documentar/vasile-voiculescu-poetul-coborat-din-icoana>

²⁸ Adrian Nicolae Petcu, *Închisorile lui Vasile Voiculescu*, Revista *Rost*, an III, nr. 30, august 2005

de eminent și adevărat medic, care își iubea profesia și se devota cu tot sufletul celor suferinzi. (...) Am fost adânc impresionat de seriozitatea, căldura, efortul neobosit depus de V. Voiculescu pentru îngrijirea bolnavilor noștri. (...). În fiecare dimineață făceam o vizită prelungită și aceasta, în afara prescripțiilor și intervențiilor terapeutice necesare, era însoțită întotdeauna de expresia unei adânci înțelegeri sufletești și a unor sentimente cu adevărat părintești.”²⁹

La întrebarea de ce multe personalități medicale au ales calea esteticului, un alt medic-literat dă răspunsul: “Pacientul provoacă intelectualul din medic, nu minimul medical din intelectual.”³⁰ În esență, medicii datorează dubla lor simțire: științifică și artistică, omului pe care îl servesc în diversele lui posturi. Medicul își dedicase viața oamenilor și tot aceștia aveau să-i arate nerecunoștință. Unul dintre deținuții din dosarul “Rugul Aprins” își amintește umilirea celui care a iubit binele atât de mult: “Un fost medic deținut – care se ocupa de tebeciștii de la Aiud – mi-a povestit că, într-o ultimă fază, bătrânul Vasile Voiculescu a fost cărat la dispensar într-o pătură. Scriitorul trecea prin chinuri groaznice și ajunsese o mână de oase... L-au eliberat și a murit la București, la puțin timp după aceea. Îmi amintesc și în ziua de astăzi anchetele alea blestemate din Calea Rahovei. În dosarul “Rugului Aprins”, securiștii au avut nemernicia să-l acuze pe Voiculescu și pentru că fusese decorat cu “medalii imperialiste”, pentru serviciile pe care le-a adus patriei în timpul primului război mondial! Cică era un dușman al clasei muncitoare...”³¹

BIBLIOGRAFIE

- Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, 1974
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române, Compendiu*, Editura Litera Internațional, București-Chișinău, 2001
- Daniliuc, Mihail, *Vasile Voiculescu, poetul coborât din icoană*, în *Doxologia*, 23 aprilie 2013
- Eliade, Mircea, *Aspecte ale mitului*, În românește de Paul G. Dinopol, Prefața de Vasile Niculescu, Editura Univers, București, 1978
- Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, Editura 100+1 Gramar, București, 2001
- Mihăilescu, Emilian, *Luptătorii din munți au fost cei mai frumoși nebuni ai neamului românesc...* – Interviu cu arhitect Emilian Mihăilescu, supraviețuitor al grupului “Rugul Aprins”, 8 februarie 2014
- Munteanu, Elisabeta, *Motive mitice în dramaturgia românească*, Editura Minerva, București, 1982
- Nitzulescu, Iuliu, *Cronica*, nr. 11, 1970
- Perpessicius, *Opere*, vol 3, *Mențiuni critice*, Editura Minerva, București, 1971
- Petcu, Adrian Nicolae, *Închisorile lui Vasile Voiculescu*, *Revista Rost*, an III, nr. 30, august 2005

²⁹ Iuliu Nitzulescu, *Cronica*, nr. 11, 1970

³⁰ C.D. Zeletin, *Știință și transfigurare. Convorbire cu Alice Țuculescu în Distinguo. Eseuri. Evocări. Scriitori medici. Convorbiri*, Editura Vitruviu, București, 2008, p. 371

³¹ *Luptătorii din munți au fost cei mai frumoși nebuni ai neamului românesc...* – Interviu cu arhitect Emilian Mihăilescu, supraviețuitor al grupului “Rugul Aprins”, 8 februarie 2014, disponibil pe <http://www.marturisorii.ro/2014/02/08/luptatorii-din-munti-au-fost-cei-mai-frumosi-nebuni-ai-neamului-romanesc-interviu-cu-arhitect-emilian-mihailescu-supravietuitor-al-grupului-rugul-aprins/>

Postelnicu, Gheorghe, *Viața și opera lui Vasile Voiculescu*, Editura EuroPress Group, 2012
Zamfir, Mihai, *Cealaltă față a prozei*, Editura Eminescu, București, Piața Scânteii 1, 1988
Zeletin, C.D., *Distinguo. Eseuri. Evocări. Scriitori medici. Convorbiri*, Editura Vitruviu, București, 2008

ACKNOWLEDGEMENT

Lucrarea a fost elaborată în perioada de susținabilitate a proiectului cu titlul "***Studii doctorale și postdoctorale Orizont 2020: promovarea interesului național prin excelență, competitivitate și responsabilitate în cercetarea științifică fundamentală și aplicată românească***", număr de identificare contract POSDRU/159/1.5/S/140106. Proiectul a fost cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. **Investește în Oameni!**